

О. О. Олійниккандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології

Національний університет біоресурсів та природокористування України

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РІВНЯ ДОМАГАНЬ І САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

У статті представлено аналіз експериментальних підходів до вивчення рівня домагань як динамічної характеристики самооцінки у вітчизняній і зарубіжній психологічній науці. Його визначено одним із найважливіших утворень, що зараховано до ядра особистості, впливовим компонентом у її структурі, від якого залежить характер взаємин з іншими людьми, навчальна й професійна успішність, гармонійність особистісного розвитку. Визначено сутність поняття «рівень домагань», охарактеризовано ступінь його адекватності та особливості формування в дошкільному віці. Рівень домагань розглядається як показник сформованості самооцінки і проявляється в процесі діяльності людини; як потреба особистості в певній оцінці й самооцінці; як бажаний рівень самооцінки особистості, що виявляється в ступені складності мети, яку особистість ставить перед собою. Рівень домагань дошкільника визначається в контексті популярності дитини в групі, особливостей спілкування з однолітками, формування ставлення до себе й інших людей; під впливом групової оцінки, відповідності між домаганнями дитини на виконання тієї чи іншої ролі в сюжетних іграх та оцінкою її з боку групи; у процесі виконання інтелектуальних завдань.

Проаналізовано зв'язок рівня домагань дітей із самооцінкою дитини. Домагання є не лише самооцінкою людини, її узагальненим уявленням про себе, надіями, сподіваннями, очікуваннями, прагненнями, а й ставленням до зовнішнього і внутрішнього світів, домагання виражають ціннісну характеристику людини. У свою чергу, уявлення про свої можливості, життєві досягнення, досвід оцінних суджень оточуючих людей суттєво впливають на характеристику домагань. Домагання виражають бажане, значуще й оцінку цього бажаного. Експериментально досліджено й охарактеризовано рівень і ступінь адекватності рівня домагань. Виявлено взаємозв'язок рівня розвитку і ступеня адекватності рівня домагань і самооцінки через ставлення дитини до результатів своєї інтелектуальної діяльності й подальший вибір завдання. Результатами дослідження підтверджено відповідність адекватності рівня домагань і самооцінки старших дошкільників.

Ключові слова: адекватність рівня домагань, види самооцінки, інтелектуальна діяльність, дошкільний вік, взаємозв'язок рівня домагань і самооцінки.

Постановка проблеми. Рівень домагань і самооцінку в психологічній літературі називають одними з найважливіших утворень, що утворюють ядро особистості та є надзвичайно впливовими компонентами в її структурі. Їм належить одне з провідних місць серед усіх факторів регуляції поведінки й діяльності людини, адже від особливостей формування рівня домагань і самооцінки в їх тісному взаємозв'язку будуть залежати характер взаємин з іншими людьми; успішність навчання й ефективність самореалізації в професійній діяльності; здатність долати труднощі й досягати поставленої мети; гармонійність розвитку особистості.

Рівень домагань – динамічна характеристика самооцінки, показник її сформованості. Він нерозривно пов'язаний із самооцінкою і проявляється в процесі діяльності людини. Домагання особистості виражають відповідність життєдіяльності, її результатів критеріям, установленим суспільством і визначеним самим суб'єктом. Отже,

задоволеність, оцінку результатів доцільно співвідносити з вихідними домаганнями особистості [14]. У сучасній науці рівень домагань розглядають як потребу особистості в певній оцінці й самооцінці [1; 6; 9]. Його визначають як «бажаний рівень самооцінки особистості (рівень образу Я), що виявляється в ступені складності мети, яку індивід ставить перед собою» [12, с. 366]. Тісний зв'язок рівня домагань зростаючої особистості із самооцінкою проаналізовано в працях вітчизняних науковців: «... уявлення про свої можливості, життєві досягнення, досвід оцінних суджень оточуючих людей суттєво впливають на характеристику домагань. Домагання виражають не лише бажане, значуще, а й оцінку цього бажаного...» [5, с. 32]. Важко переоцінити роль домагань у житті людини та її особистісному становленні. Домагання «є не лише самооцінкою людини, її узагальненим уявленням про себе, надіями, сподіваннями, очікуваннями, прагненнями, а й ставленням до зовнішнього і внутрішнього світів, ...

вони виражають ціннісну характеристику самого суб'єкта» [5, с. 32].

Дослідники дошкільного дитинства переважно розглядають рівень домагань у зв'язку з популярністю дитини в групі, особливостями спілкування з однолітками, формуванням ставлення до себе й інших людей [7; 11]. Науковцями також приділено належну увагу вивченню зміни рівня домагань і самооцінки дошкільника під впливом групової оцінки, відповідності між домаганнями дитини на виконання тієї чи іншої ролі в сюжетних іграх та оцінкою її з боку групи. Виявлено, що в уявних ігрових ситуаціях діти переважно обирають головні ролі, яким відповідає високий рівень домагань. У реальних ситуаціях рівень домагань більшості дітей суттєво змінюється, вони відмовляються від головних ролей та обирають ролі помічників [17, с. 46].

Рівень домагань і самооцінка в дошкільному віці досліджувалися переважно в процесі взаємодії та спілкування дитини з дорослими та однолітками, в сюжетно-рольових іграх. Однак відсутні дослідження щодо вивчення рівня домагань і самооцінки дошкільників у процесі вирішення інтелектуальних завдань.

Метою статті є визначення рівня домагань як динамічної характеристики самооцінки в старших дошкільників.

Відповідно до мети, ставилися такі завдання: 1) визначення рівня домагань старших дошкільників з різними рівнями часткової самооцінки; 2) з'ясування взаємозв'язку ступеня адекватності рівня домагань і самооцінки через ставлення дитини до результатів своєї інтелектуальної діяльності й подальший вибір завдання.

Виклад основного матеріалу. У контексті дослідження значущими якостями й діяльністю дітей старшого дошкільного віку ми виокремили рівень домагань і самооцінку під час розв'язання інтелектуальних завдань. Ми запропонували дошкільникам діагностичні методики дослідження самооцінки (методика В.Г. Щур, С.Г. Якобсон «Драбинка», методика з'ясування самоставлення «Який Я?»); методику дослідження рівня домагань та його адекватності, модифіковану на основі методики вивчення самооцінки школяра А.І. Ліпкіної. «У самооцінці людина не лише себе відображає, а й проектує, тому самооцінка органічно пов'язана з рівнем домагань особистості» [6, с. 17]. Аналіз та обробка результатів запропоновано за методикою Ф. Хоппе [13; 20].

У самооцінці дошкільника інтегруються оцінки його здібностей, отримані від дорослих, та уявлення самої дитини не лише про досягнуте, а й про надії, наміри, намагання. Це свідчить про зв'язок самооцінки з рівнем домагань особистості. У дослідницькій роботі рівень домагань визначався тим, завдань якого рівня складності

кожен дошкільник обирав найбільше. Також важливу роль у визначенні рівня домагань відіграв перший вибір дитини. За результатами всіх семи-восьми спроб виявилось, що наші респонденти мають високий, середній і низький рівні домагань. У ході дослідження (див. таблицю 1) рівень домагань виявився в більшості старших дошкільників середнім. Діти з високим рівнем домагань частіше безпомилково розв'язували обрані завдання, не припускаючи помилок, ніж дошкільники із середнім рівнем домагань. Дошкільники з низьким рівнем домагань вагалися у виборі завдань, у правильності своїх відповідей, намагалися уникати труднощів і досягати успіхів найпростішим шляхом.

Аналіз результатів дослідження показав, що високий рівень домагань спостерігається лише в дітей з високим рівнем часткової самооцінки (36,4%). За допомогою критерію ϕ^* – кутового перетворення Фішера [15, с. 176] – визначимо: 1) чи однакова кількість старших дошкільників із середнім рівнем домагань у групах із середнім ($n_1 = 14$) і високим ($n_2 = 132$) рівнями часткової самооцінки; 2) чи однакова кількість старших дошкільників із низьким рівнем домагань у групах із середнім ($n_1 = 14$) і високим ($n_2 = 132$) рівнями часткової самооцінки. Для кожного питання, відповідно, сформулюємо гіпотези:

1) H_0 – частка дітей із середнім рівнем домагань у групі із середньою частковою самооцінкою не більша, ніж у групі з високою частковою самооцінкою; H_1 – частка дітей із середнім рівнем домагань у групі із середньою частковою самооцінкою більша, ніж у групі з високою частковою самооцінкою;

2) H_0 – частка дітей з низьким рівнем домагань у групі із середньою частковою самооцінкою не більша, ніж у групі з високою частковою самооцінкою; H_1 – частка дітей з низьким рівнем домагань у групі із середньою частковою самооцінкою більша, ніж у групі з високою частковою самооцінкою.

Емпіричне значення $\phi_{емп}^*$ знаходимо за формулою (1):

$$\phi_{емп}^* = (\phi_1^* - \phi_2^*) \sqrt{\frac{n_1 \cdot n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (1)$$

де ϕ_1^* – кут, що відповідає більшій відсотковій частці; ϕ_2^* – кут, що відповідає меншій відсотковій частці; n_1 – кількість у групі 1; n_2 – кількість у групі 2.

У психології прийнято такі критичні значення ϕ^* з рівнями статистичної значимості [15, с. 162]:

$$\phi_{сп}^* = \begin{cases} 1,64 (\rho \leq 0,05), \\ 2,31 (\rho \leq 0,01) \end{cases} \quad (2)$$

Отримані емпіричні значення $\phi_{емп}^*$ порівнюємо з критичним значенням ϕ^* , приймаємо відповідну гіпотезу: якщо $\phi_{емп}^* < \phi_{сп}^*$, то приймається гіпотеза

H_0 , якщо $\phi_{емт}^* > \phi_{кр}^*$, то приймається гіпотеза H_1 . Визначаємо, якому рівню значимості відповідає отримане значення $\phi_{емт}^*$. І даних таблиці 1 видно, що приймаються гіпотези: 1) H_0 – частка дітей із середнім рівнем домагань у групі із середньою частковою самооцінкою не більша, ніж у групі з високою частковою самооцінкою ($\rho = 0,1$), і 2) H_1 – частка дітей із низьким рівнем домагань у групі із середньою частковою самооцінкою більша, ніж у групі з високою частковою самооцінкою ($\rho = 0,02$). Низький рівень домагань спостерігається лише в групі із середнім рівнем часткової самооцінки ($\rho = 0,02$), високий – у групі дітей із високим рівнем часткової самооцінки (див. таблицю 1).

Аналізуючи динаміку рівня домагань за результатами виконання дітьми інтелектуальних завдань, ми визначили ступінь адекватності рівня домагань і самооцінки. Отримані результати дають змогу зазначити, що в більшості наших респондентів рівень домагань є адекватним (55,5%), а саме: 1) після вдалого розв'язання завдання дитина обирала наступне завдання вищого рівня складності; 2) після невдалого розв'язання (допущення помилок у разі невиконання) дитина обирала наступне завдання нижчого рівня складності. Але окрему підгрупу (44,5%) утворюють діти, рівень домагань яких є неадекватним: 1) завищеним (6,8%), що характеризується наявністю двох і більше випадків підвищення складності виборів після неуспішного виконання завдання й виборами переважно у високій зоні складності; 2) заниженим (37,7%), що

характеризується наявністю двох і більше випадків зниження складності виборів після успішного виконання завдання й виборами переважно в низькій зоні складності.

Теоретичний аналіз психологічних джерел [4; 5; 6; 8; 10; 17] свідчить про тісний зв'язок самооцінки й рівня домагань особистості. Кількісні показники з дослідження ступеня адекватності рівня домагань і часткової самооцінки свідчать про їх тісний зв'язок, що підтверджує наше припущення про відповідність ступеня адекватності рівня домагань ступеню адекватності часткової самооцінки старших дошкільників. Аналіз емпіричних даних показав, що адекватний рівень домагань відповідає адекватній частковій самооцінці в 54,1% респондентів, частковій самооцінці з тенденцією до завищеної – у 6,8%, частковій самооцінці з тенденцією до заниженої – у 37%. Лише 1,4% досліджуваних з адекватним рівнем домагань мають часткову самооцінку з тенденцією до завищеної, а 0,7% – з адекватною частковою самооцінкою – занижений рівень домагань (див. таблицю 2).

Якісний аналіз отриманих даних засвідчив наявність таких особливостей прояву адекватності рівня домагань у старших дошкільників. Старші дошкільники з адекватним рівнем домагань характеризуються здатністю ставити реалістичні цілі, адекватні рівню досягнень. Вони знають свої можливості, спокійно ставляться до невдачі, намагаючись проаналізувати її причину. Дошкільники із завищеним рівнем домагань характеризуються

Таблиця 1

Чотирипільна таблиця для розрахунку критерію під час зіставлення двох груп за відсотковою часткою дітей із середнім рівнем домагань (n = 146)

Рівень часткової самооцінки	Рівень домагань					Сума
	Середній			Високий або низький		
	абс.	у %	ϕ^*	абс.	у %	
Середній	8	57,1	1,713	6	42,9	14
Високий	61	41,8	1,406	71	58,2	132
$\phi_{емт}^* = 1,1 (\rho = 0,1) \phi_{емт}^* < \phi_{кр}^*$						146
	Низький		Високий або середній			
	абс.	у %	ϕ^*	абс.	у %	
Середній	6	42,9	1,428	8	57,1	14
Високий	23	17,4	0,861	109	82,6	132
$\phi_{емт}^* = 2,019 (\rho = 0,02) \phi_{емт}^* > \phi_{кр}^*$						146

Таблиця 2

Показники сформованості адекватної самооцінки та рівня домагань старших дошкільників (n = 146)

Ступінь адекватності часткової самооцінки	Ступінь адекватності рівня домагань					
	адекватний		завищений		занижений	
	абс.	у %	абс.	у %	абс.	у %
Адекватний	79	54,1	-	-	1	0,7
З тенденцією до завищ.	2	1,4	10	6,8	-	-
З тенденцією до заниж.	-	-	-	-	54	37

Таблиця 3

Таблиця для розрахунку критерію χ^2 під час зіставлення розподілів старших дошкільників за ступенем адекватності рівня домагань і часткової самооцінки ($n = 146$)

Емпіричні частоти, $f_{\text{емп}}$		Теоретичні частоти, $f_{\text{теор}}$	$f_{\text{емп}} - f_{\text{теор}}$	$\frac{(f_{\text{емп}} - f_{\text{теор}})^2}{f_{\text{теор}}}$
81		80,5	0,5	0,0031
10		11,0	-1	0,0909
55		54,5	0,5	0,0046
80		80,5	-0,5	0,0031
12		11,0	1	0,0909
54		54,5	-0,5	0,0046
Сума	292	292	0	$\chi^2_{\text{емп}} = 0,1972$

домаганнями, вищими за їхні досягнення: для дітей із завищеним рівнем домагань характерні негативні афективні переживання й відповідні їм прояви поведінки (підвищена вразливість, упертість, негативізм, замкненість, емоційна нестійкість) [3; 4; 10; 16]. За даними досліджень ці діти сильно переживають неуспіх і разом з тим ігнорують його, обираючи після невдачі ще більш складні завдання. Вони не визнають за причину свого неуспіху власну слабкість, що їм не під силу те, на що вони претендують [10].

Дітям із заниженим рівнем домагань властиві домагання, нижчі за їхні досягнення. Х. Хекхаузен указував, що занижений рівень домагань характеризує людей, заклопотаних можливістю невдачі. Вони ставлять цілі в зоні найменшої складності, так що успіх стає забезпеченим, і, відповідно, відгороджують себе від негативної самооцінки [18]. Варто відмітити, що занижений рівень домагань формується в людей, для яких неуспіх має високу особистісну значущість і виражену здатність до нагромадження негативних емоцій по мірі набуття досвіду невдач. Таким респондентам важливий сам успіх, а не його величина і складність [2].

На основі теоретичного аналізу психологічних досліджень, у яких зазначається, що вираженням певної самооцінки дитини є рівень домагань [4], можемо зробити припущення, що ступінь адекватності рівня домагань збігається зі ступенем адекватності самооцінки. Перевіримо його, використовуючи дані, отримані експериментальним шляхом за допомогою критерію χ^2 [15, с. 123]. Для розрахунку критерію χ^2 складемо таблицю 3, де сума в нижньому правому куті – це емпіричне значення χ^2 . Число ступенів свободи під час зіставленні двох емпіричних розподілів визначаємо так: $v = (k-1)(c-1)$ (3), де k – кількість розрядів ознаки; c – кількість розподілів, що зіставляються.

У цьому випадку $k = 3$ – кількість ступенів адекватності (адекватний, завищений, занижений); $c = 2$ – розподіли за ступенями адекватності рівня домагань і часткової самооцінки. З таблиці 3 – $\chi^2_{\text{емп}} = 0,1972$, тобто $\chi^2_{\text{емп}} < \chi^2_{\text{кр}}$. Виходячи з розра-

хунків приймається гіпотеза, що підтверджує наше припущення про відповідність ступеня адекватності рівня домагань ступеню адекватності часткової самооцінки у старших дошкільників ($\rho \leq 0,05$).

Висновки. Результати експериментального дослідження особливостей самооцінки та рівня домагань вказують на домінування в старшому дошкільному віці високої часткової самооцінки інтелектуальної діяльності (90,4%); середнього рівня домагань (47,3%); адекватного рівня домагань (55,5%). Порівняльний аналіз рівня самооцінки та рівня домагань дав змогу встановити, що в респондентів із високою частковою самооцінкою рівень домагань переважно є високим (32,9%), що підтверджує їх тісний взаємозв'язок ($\rho = 0,1$). У більшій частині старших дошкільників самооцінка виявилася вищою за рівень домагань (61,6%). Низький рівень домагань виявлено лише в групі дітей із середнім рівнем часткової самооцінки ($\rho = 0,02$), високий – лише в групі дітей із високим рівнем часткової самооцінки. Аналіз ступеня адекватності самооцінки та рівня домагань старших дошкільників свідчить про їх відповідність ($\rho \leq 0,05$). 54,1% дітей мають адекватну самооцінку й адекватний рівень домагань; 6,8% – самооцінку з тенденцією до завищеної та завищений рівень домагань; 37% – самооцінку з тенденцією до заниженої та занижений рівень домагань.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні особливостей інтелектуальної сфери старших дошкільників як умови формування їхнього рівня домагань і самооцінки.

Література:

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. Москва : Наука, 1977. С. 253–264.
2. Арестова О.Н., Глухарева А.В. Индивидуальные особенности поведения в ситуации хронического неуспеха при работе с компьютером. *Вестник Московского университета. Серия «Психология»*. 1996. № 1. С. 12–21.
3. Божович Л.И., Морозова Н.Г., Славина Л.С. Психологический анализ значения отметки

- как мотива учебной деятельности школьников. *Известия АПН РСФСР*. 1951. Вып. 36. С. 105–130.
4. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 375 с.
  5. Кононко О.Л. Чтобы личность состоялась. Київ : Рад. шк., 1991. 224 с.
  6. Липкина А.И. Самооценка школьника. Москва : Знание, 1976. 64 с.
  7. Лисина М.И. О механизмах смены ведущей деятельности у детей в первые семь лет жизни. *Вопросы психологии*. 1978. № 5. С. 73–77.
  8. Меднікова Г.І. Дослідження самооцінки та рівня домагань особистості як динамічної системи. *Вісник ХДПУ ім. Г.С. Сковороди Серія «Психологія»*. Харків : ХДПУ, 2001. Вип. 7. № 6. С. 122–126.
  9. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. Москва : Педагогика, 1986. 140 с.
  10. Неймарк М.С. Аффекты у детей и пути их преодоления. *Современная педагогика*. 1965. № 5. С. 91–99.
  11. Отношения между сверстниками в группе детского сада: опыт социально психологического исследования / под ред. Т.А. Репиной. Москва : НИИ дошкол. воспитания, 1978. 200 с.
  12. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология. Москва : Академия, 1998. 502 с.
  13. Практикум по возрастной психологии : учебное пособие / под ред. Л.А. Головей, Е.Ф. Рыбалко. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 688 с.
  14. Рубинштейн С.Л. Самосознание личности и ее жизненный путь. Психология личности / под ред.: Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыряя. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1982. С. 127–131.
  15. Сидоренко Е.В. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 350 с.
  16. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология человека: Введение в психологию субъективности. Москва : Школа-Пресс, 1996. 384 с.
  17. Тищенко С.П., Уманец Л.И. Динамика уровня притязаний дошкольников в реальных и воображаемых ситуациях. *Новые исследования в психологии*. Москва : Педагогика, 1980. С. 43–47.
  18. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : в 2 т. / пер. с нем. Москва : Педагогика, 1986. Т. 2. 391 с.
  19. Hoppe F. Erfolg and Mysterioig. *Psychologische Forschung*. 1930. В. 14. S. 1–62.

Oliinyk O. O. Investigation of interconnection of demands level and personality self-esteem in process of intellectual tasks solution

There are represented an analysis of experimental approaches to study of demands level as a dynamic characteristic of self-esteem in domestic and foreign psychological science. It was defined as one of the most important formations related to core of personality, an influential component of personality structure from which depends a character of another people cooperation, educational and professional success, harmony of personality development. There was defined the "demands level" definition, characterized a degree of its adequacy and formation peculiarities in preschool age. A demands level is regarded as an indicator of self-esteem formation and appears in activity process of personality; as personality need in a valuation and self-esteem; as admired level of personality self-esteem that appears in degree of goal complexity which personality puts in front of yourself. A demands level of preschooler is defined in context of child popularity in group, peculiarities of communication with peers, formation of attitude to yourself and other people, under the influence of groupe valuation, an accordance between child demands on performance some role in storyline actings and she rating from the side of groupe; in process of intellectual tasks solution.

There was analyzed an intercourse of demands level of childs with child self-valuation. The demands are not only a self-valuation of personality, her generalized self-imagery, hope, anticipations, expectations, desires, but also an attitude to external and internal worlds, the demands express a valuable characteristic of personality. In turn, the imageries about yourself opportunities, life achievement, an experience of evaluative judgments of other people affects on a demands characteristic. Demands express a desirable, significant something and valuation of this. There was experimentally analyzed and characterized the degree of adequacy of demands level. There was revealed the interconnection of development level and adequacy degree of demands level and self-esteem through an attitude of child to the results of an intellectual self-activity and further choice of task. There was verified an accordance of adequacy of demands level and self-esteem of preschoolers by results of the research.

Key words: *adequacy of demands level, types of self-esteem, intellectual activity, preschool age, interconnection of demands level and self-esteem.*